

Neerke Häärl
27. nov. 1977

RAMBIREAD RAMBIREAD RAMBIREAD

SURM RAHAKOTIS

Sostakoviitši ooperi «Katerina Izmailova» lavastus «Estonia» teatris on sündmus, mida meie vabariigi muusikaavalikkus on juba kaua oodanud. Selle ooperi tõi teater lavale Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäevaks.

Oma esimeses ooperis «Nina» pilas Sostakoviitš Tsaari-Venemaa elulaadi, «Katerina Izmailovas» kujutab see elulaad endast juba kohutavat jõudu, mis kalestab kogu inimese elu. «Ninaga» võrreldes on «Katerina Izmailova» helikeelelt märgatavalt lihtsam. Eksperimentaalsuse asemel on koha sisse võtnud uuf laadi sügavuse-tunnetus. Sostakoviitši hiiglaslik neljavaatuseline «tragöödia-satiiir» (just nii on Sostakoviitš oma ooperit nimetanud) jätkab Glinka ja Mussorgski eepilisi traditsioone, ülendades isikliku draama rahvusliku tasemele. Sostakoviitš on rakendanud kogu oma andejõu vene tegelikkuse armetu õuduse kujutamisele, lahates ja naerdes välja elu pahupoolt, mida toidab too kaupmehemaailma «korralikkus». Ooperi liigenduse on helilooja hoolikalt läbi mõelnud: vaatuste vahel on teatud määral lavalist aega, ühe ja sama vaatuse eri piltide vahel seesugune ajadistants puudub. Tänu sellele täpsele liigendatusele, samuti pealtnäha lihtsale, meloodilisusest küllastatud helikeelele muutub rikkamaks ka ooperi ideeline sisu. «Katerina Izmailova» viimases vaatuses on olemas sümboolnegi tege-laskuju — Vana sunnitööline —, kes kehastab Venemaa kannatusi. Tavapärase perekonna olustikudraamast üldrahvaliku viletsuseni — selline on Sostakoviitši ooperi mitmehäälse allteksti dünaamika.

Kahevaatuselises variandis, mida pakub meile «Estonia» teater, on ooperi filosoofiline sisu märgatavalt vaesestunud. Arne Miku lavastuses nihkub esiplaanile süzeelis-detektiivne liin, mistõttu eepiline üldistus veidi taandub. Sostakoviitši mitmekihiline draama kahaneb küllaltki banaalseks kuritöö ja karistuse looks. Kuriteod pannakse toime enne vaheaega, pärast vaheaega saabub tasumise aeg (peakangelanna areteerimine, sunnitöö ja surm). Lavastaja pole arvestanud publikupoolse vastuvõtu spetsiifikat, ja see mõeldalask teeb meeletu — seda enam, et üldiselt on lavastaja leidnud Katerina draama avamiseks õige lähenemistee. Suurepäraselt on lavastatud stseen politsei ja oskonnas, justkui naturist on maha joonistatud alkohoolikust Preester, kes ei pelga süüa ära surnust järelejäädud seeni, jne. jne. — õnnestumiste loetelu võiks jätkata.

Hoolikalt on läbi mõeldud ka ooperi kunstiline kujundus (kunstnik Eldor Renter). Raha kui elu alus, raha kui kogu Izmailovite eluhoovuse liikumapanev jõud — kõike seda on kujutatud harukordse teravusega. Politsei ja oskonna pildis on jõutud iroonilise üldistuseeni: pangatähed on seatud riffa väärtuse järgi ning esiplaanile, otse võimuesindajate kõrvale, on nihutatud kupüür Aleksander II portreega ning kirjaga «25 rubla». See on tappev sarkasm, sest kui niisugune on juba imperaatori enese hind, mida kujutavad siis enesest säherdused väikevõimukandjad nagu mõda lava siblivad poliitseinikud või kas või needsamad Izmailovid?

Mis puutub lavastuse muusikalisse külge, siis kupüüre ja muid muudatusi on minimaalselt. Lauldakse vene keeles, seejuures on tunda erilist austust originaali vastu. See on vaieldamatult suure töö tulemus. Eriti tahaksin rõhutada fakti, et vene keeles laulab ka koor. «Estonia» teatri eelmiste vene ooperite lavastustele on olnud iseloomulik kakskeelsus, mis on muutnud ooperi muusikalise koe kohati mõttetuks. Selles suhtes on «Katerina Izmailova» samm edasi.

Kahel esimesel etendusel (6. ja 10. novembril) laulsid peaosi Mare Jõgeva ja Tiina Jaaksoo. Mõlemad olid Sostakoviitši loodud kujule üldiselt lähedased. Kuid nende erinevate kunstnikuindividuaalsuste tõttu, samuti nende hääleliste erinevuste tõttu oli meil tegemist kahe sootuks erineva Katerinaga. M. Jõgeva lõi tugeva, võimuka natuuri. Tundub, et selline Katerina ei ole hoopiski võimaline igavust tundma. Seetõttu mõjus esimene aaria M. Jõgeva esituses veidi venitatuna. Parimaiks kujunesid M. Jõgeval dramaatilised stseenid: Boriss Izmailovi mürgitamine, stseen viirastusega (see on muide samuti lavastaja ning kunstniku tähelepanuväärseid leide), sunnitööstseenid. M. Jõgeva Katerina oli alati seesmiselt pingul, seda isegi omaenese pulmas, Sostakoviitšil on aga pulm antud teadupäraselt paroodilises plaanis.

Tiina Jaaksoo Katerina oli tasakaalustatum. Puht psühholoogilise külje pealt kujunesid tal parimaiks lüürilised episoodid, sealhulgas ka viimases pildis, mida ta tõlgendas hoopis teisiti kui M. Jõgeva. Kuid samal ajal jäi tal kohati puudu toorusest, mis on Leskovi ja Sostakoviitši kangelanna puhul aga hädavajalik.

Katerina äia Boriss Timofejevitš Izmailovit on nii jutustuses kui ooperis kujutatud mitte ainult võimuka peremehena, vaid ka kaupmehemaailma aegunud tavade omalaadse ideoloogina. Sostakoviitši muusikaga võrreldes on A. Miku lavastuse alguses selle tege-laskuju tähendust vähendatud. Orkestrilt kõlab fataalselt pahaendeline leitmotiiv, aga Boriss Timofejevitš tegeleb pidevalt mingite esemete ümberpaigutamisega ja muude seesuguste pisiaskeldustega. Kord haarab ta isegi luua järele, samal ajal kui tema paigutatud töölistes seisavad sammastena kõrvale. Raske uskuda, et sõngerud Boriss Timofejevitši võiks keegi karta, ometigi langeb Katerina tema käsul oma mehe jalge ette!

Vokaalpartii hoolikale läbitöötatusele vaatamata ei avanud ei Teo Maiste ega Mati Palm vana kaupmehe kuju lõpuni. Takistuseks sai seesama lavaline askeldamine. Teatud suursuguse omandas Boriss Timofejevitš alles II vaatuse alguses (monoloog ja Sergei pekmise stseen), see kulmineerus viirastusestseenis. Tahaks, et kulminatsioon saaks endale ka maise põhjenduse. Siis mõjuks Boriss Timofejevitši hukumine Katerina võimsa väljakutsena ühiskonnale, nagu seda on tahtnud helilooja.

Zinovi Borissovitš Izmailov on paroodiline figuur. Rostislav Gurejev ja Ants Kollo mängisid teda ehk liiga tõsiselt jaad. Muretu peremehe ülendamisele aitas kaasa ka tööliste liig püüdlik miimika Zinovi ärasõidustseenis. Vokaalsest küljest ei ole mul lauljatele meingeid pretensioone.

Sergei (Hendrik Krumm, Kalju Karask) jättis endast üldiselt mulje kui seelikukütist, kes viib kasuahnuse jahil Katerina algul kuri-teoni ja siis surmani, nagu on ka Sostakoviitšil. Sergei alatus ja silmakirjalikkus ei torganud just teravalt silma ja ikkagi olid need jooned artistide mängust selgesti märgatavad.

Sostakoviitši ooperis kuulub tähtis koht sotsiaalse keskkonna kujutamisele. Vaesuse, liitsemise, püüdvuse maailma on teater taasloonud eriti õnnestunult. Räbalapant (Tiit Tralla, Väino Karo), Ispravnik (Hans Miilberg, Enno Mikkelsaar), Preester (Uno Kreen, Ervin Kärvet) mõjusid väga veenvalt. Hästi kasutasid Tiit Tralla ja Uno Kreen lavakujude loomisel eesti aktsenti (Uno Kreenil muide kõlbas see aktsent parodeerima joounud vene preestrit). Suurepärase lavaline lahendus on leitud pulmaküalistele ja poliitseinike käitumisele (lavastuslikest võtetest on üht-teist laenatud Moskva Muusikalise Kammerteatri «Nina»-etenduselt). Seevastu pole põhjust kiita sunnitöölisti ja Izmailovite töölisti, nende lavaline käitumine jättis sageli paljugi soovida.

Katerina võistleja Sonetka ei mõjunud kahjuks sellena, kes ta pidi olema. M. Jõgeva Katerinaga võrreldes lõi Leili Tammel nii võrd nõrgaloomulise kuju, et vaatajaid haaras nõutus: miks küll ei tõugatud Sonetkat vette, enne kui ta laulma jõudis hakata? Seda enam on mõistetamatu, kuidas võis Sergei Katerinale sellist Sonetkat eelistada. Eve Neem oma säravate vokaalsete eeldustega jättis aga varju Tiina Jaaksoo Katerina. Pealegi oli väga märgatav erinevus lauljataride lavalises välimuses, mistõttu Sonetka hukumine mõjus küllaltki ebaloomulikult: Sonetka justkui ootas, et teda uputatakse, kui Katerina talle läheneb, siis viskus ta vette peaaegu ise. Võib-olla tasuks teha nii, et Jaaksoo laulaks ühes koosseisus Tammeliga ning Jõgeva koos Neemega?

Dirigendid Eri Klas ja Peeter Lilje on kahtlemata teinud ära suure töö ja kahtlemata teavad nad seda ka ise, ilma käesoleva artiklita. Seepärast räägin parem kavaraamatukesest, mille on koostanud Merike Vaitmaa. Ooperi süzee ideeliselt täpne ümberjutustus, andmed ooperi mõlema versiooni lavastuste kohta, katkendid Sostakoviitši, Assafjevi, Britteni ariklitest, Kontšalovski illustratsioonid Leskovi jutustusele «Mtsenski maakonna leedi Macbeth» — kõik see kõneleb koostaja heast maitsest. Ära on toodud ka lavastaja Arne Miku mõtisklusi ooperi kohta. Ühesõnaga: kiirustage «Katerina Izmailova» kavaraamatu ostmisega (neid müüakse igal etendusel)!

MARK RAIS